BEKTAŞÎLİK VE EDEBİYATI

-Cumhuriyet Devrinin İlk Tarikat Araştırması-

Besim Atalay

Hazırlayan

Gürol Pehlivan

ÖTÜKEN

Gürol Pehlivan; 1975 yılında İzmir'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İzmir'de tamamladı. 1999 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü, Etnoloji Anabilim dalından mezun oldu. 2000 yılında Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halk Bilimi Anabilim dalında öğretim görevlisi oldu. 2004 senesinde, aynı üniversitede yüksek lisansını; 2014 yılında ise Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi alanında doktorasını bitirdi. Alanıyla ilgili çeşitli makalelerinin yanı sıra, yayımlanmış biri ortak üç kitabı bulunmaktadır.

İçindekiler

Hazırlayanın Önsözü 9

Giriş

I. Besim Atalay 15
A. Hayatı 15
B. Eserleri 20
C. Düşünceleri 23
II. Bektaşîlik ve Edebiyatı 27
A. Eserin Yöntemi 28
1. Eserin Amacı ve Konusu: Niçin Bektaşîlik? 28
2. Eserin Konuya Yaklaşımı: Senkronik Bakış 32
B. Bektaşîliğin Yapısı 35
1. Bektaşîliğin Tanımı ve Kolları 35
2. Bektaşîlikle İlişkili İnançlar 36
a. Şamanlık 36
b. Hurûfîlik 37
c. Âdemperestlik 39
d. Tenâsüh (Reenkarnasyon, Ruh Göçü) 39
e. Vahdet-i Vücûd 40
3. Bektaşî Edebiyatı 42
C. Bektaşîliğin Sorunları 44
D. Kitap Üzerine Tartışmalar 48
1. Vahdet-i Vücûd ve İlişkili Konular 49
a. Vahdet-i Vücûdun Kökeni 49
b. Vahdet-i Vücûda Dair Eser Yazanların Kökeni 50
c. Gazâlî ve Vahdet-i Vücûd 51
2. Bektaşîlik ve İlişkili Konular 53
a. Hacı Bektaş'ın Kimliği 53
b. Bektaşîliğin Niteliği 55
c. Bektaşî Nefeslerinin Yorumu 56
E. ESERİN ETKİLERİ 58
III. Eserin Tekrar Yayınlanmasına Niçin İhtiyaç Duyuldu? 59
A. Atlamalar ve Çarpıtmalar 61
B. Yanlış Okumalar 70
C. Sadeleştirme Hataları 72
D. Teknik Hatalar 73

Bektaşîlik ve Edebiyâtı

Birkaç Söz 77

Birinci Bölüm

Bektaşîlik Nedir? 81
Bektaşîlikte Âyin ve Erkân 87

İkinci Bölüm

Bektaşîlikte Kollar 95
Tahtacılar 96
Çepniler 97
Köy Bektaşîleri 99
Abdâllar 100
Mücerred Kolu 103

Üçüncü Bölüm

Bektaşîliğin Şamanlıkla Alâkaları 109
Hurûfîlik 114
Âdemperestlik 136
Tenâsüh 142
Vahdet-i Vücûd 145

Dördüncü Bölüm

Bektaşî Edebiyatı 153

Şiir Dizini 263
Okunulan Kaynaklar 267
Giriş ve Dipnotların Kaynakçası 267

Ek:
Besim Atalay-Mehmed Alî Aynî Tartışması

Bektaşîlik ve Edebiyâtı Unvânlı Makâleler Hakkında 279
Bektaşîlik Hakkında Umûmî Mülâhazat 283
Bektaşîlik –Besîm Atalay Bey'in Cevâbı- 286
Bektaşîlik II –Besîm Atalay Bey'in Cevâbı- 288
Gazâlî Panteist Midir? Değil Midir? 290
Besîm Atalay Bey'in İkinci Cevâbı 294
Bektaşîlik Münâkaşasının Hâlli İçin 296
Bektaşîlik Mes'elesi ve Veled Çelebi Efendi 299
Bektaşîlik Münâkaşası ve Veled Çelebi Efendi II 303

Dizin 306

Hazırlayanın Önsözü

Besim Atalay, yaptığı pek çok çalışma ile Cumhuriyet devri Türklük bilimine büyük hizmetlerde bulunmuş bir araştırmacıdır. Ancak onun çalışmaları Cumhuriyet devriyle sınırlı değildir, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında araştırmalarına başlamış, daha bu devirde çok sayıda çalışmaya imza atmıştır. Bir medreseli olarak ilk çalışmalarının dinî konularda olduğunu gördüğümüz Atalay, hiçbir zaman klasik bir din adamı olmamış, bu konuda yazdıklarıyla modern, hatta devrimci bir tutuma sahip olmuştur. Nitekim çok erken yaşlardan itibaren gönül verdiği Türkçülük düşüncesiyle atbaşı ilerleyen devrimci tutumu, hayatının sonuna kadar tutarlı bir biçimde izlediği bir yol olmuştur. İşte elinizde tuttuğunuz *Bektaşîlik ve Edebiyatı* isimli eseri, onun araştırmacı kimliğiyle, Türkçü-Devrimci kimliğinin bileşkesidir. Çünkü bu çalışmayla, hem Türkçe'nin en güzel örneklerinin bulunduğuna inandığı Bektaşî edebiyâtını ve bunu ortaya koyan düşünce iklimini incelemiş hem de bir aydın din adamı sıfatıyla, Türkiye'nin önemli sorunlarından biri olarak gördüğü tasavvufa dair fikirlerini açıklama imkânı bulmuştur.

Eser önce o sırada hükümetin yarı-resmî yayın organı durumunda olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde tefrika edilmiş, ardından kitap olarak Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Bu göstergeler ışığında Besim Atalay'ın görüşlerinin, konu hakkında resmî görüşle uyuştuğunu söylemek mümkündür. Eserin 1924 yılında kitap olarak yayımlanmış olması, onun bir tarikat üzerine Cumhuriyet devrinde yazılmış ilk kitap olarak nitelemeye imkân sağlamaktadır.

Eser, *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlandığı sırada Mehmed Ali Aynî, *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde Atalay'a çeşitli eleştirilerde bulunmuş ve Atalay da bunları aynı gazetede cevaplamıştır. Bu tartışma esnasında Aynî, Veled Çelebi [İzbudak]'yi tartışmada hakem yaparak, ona birtakım sorular yöneltmiş ve Veled Çelebi de bunları cevaplamıştır. Kitabı tamamladığı için, bu yazıları da çalışmamızın sonunda ek olarak verdik.

Eserin aktarımında tam transkripsiyon yapılmamış ise de kelimelerin asıl imlâsına uygun bir okuma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda şiir ve alıntılarda tüm ayın harfleri (‘) işaretiyle gösterilmiş, Atalay’ın incelemesinde ise eklerde günümüz imlâsına uyulmuş ve kelime başındaki ayın harfleri gösterilmemiştir. Arapça ve Farsça kelimelerde sözcüklerin asıl imlâsı gözetilmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerdeki kalın sıradan bazı kelimelerin gösteriminde (^) işareti yerine (-) kullanılmış, böylelikle metnin telaffuzunda inceltme yerine uzatmanın gerektiği vurgulanmıştır: kābe kavseyn, kāmet, kābil, vukū, gāfil.

Türkçe kelimelerde “ġ” harfi “ğ” olarak okunmuştur: oġul>oğul, aġız>ağız.

Bazı Türkçe kelimelerdeki “ṭ” harfi “d” olarak okunmuştur: ṭurmak> durmak, ṭudak>dudak, Anaṭolı>Anadolu, ṭon>don.

Şiir örneklerinde “ŋ”nin bulunduğu ilgi hâli ekleri yuvarlak okunmuş (-un, -ün, -nun, -nün); “ŋ”nin bulunmadığı ilgi hâli ekleri düz okunmuştur.

Metin boyunca “ŋ”nin kullanımında herhangi bir birlik bulunmadığından aynı şiir içinde ilgi hâli ekinin bulunduğu kelimelerin bazıları “ŋ”li bazıları ise “ŋ”sizdir. Bu tür durumlarda metindeki şekli esas alınmıştır:

Muhammed Alî**nün** aldum elini
Hak diyüp tutduğum elden ayrılmam
On iki İmâ**mun** tutdum yol**ını**
Hak diyüp tutduğum elden ayrılmam (23. Nefes)

Atalay’ın kitaptaki şiirleri farklı cönk ve mecmualardan topladığı, bir kısmını da sözlü kaynaklardan derlediği anlaşılmaktadır. Bu durum, aynı şairin şiirleri arasında bile farklı imlânın kullanılmasına yol açmaktadır. Bu noktada araştırmacıların, cönkleri düzenleyenlerin eski şiirleri kendi devirlerinin dil ve imlâ özelliklerine uydurdukları da dikkate alınmalıdır. Bu sebeble metin boyunca bütün şiirler ve nesir alıntıların ait olduğu yüzyıllar tespit edilmeye çalışılmış ve metnin okunuşunda bilhassa ekler bahsinde devrinin imlâsı gözetilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllar için (Kartallıoğlu 2008), (Kartallıoğlu 2011), (Develi 1995), (Develi 1998a) ve (Develi 1998b) esas alınmış; 16. yüzyıl için ise klasik imlâya bağlı kalınmıştır. Ayrıca okunuşlarda Besim Atalay’ın yazım şekline de dikkat edilmiştir.

Atalay’ın dipnotları (*) işaretiyle; tarafımızdan verilenler ise numarayla gösterilmiştir. Atalay’ın dipnotlarına yaptığımız ekler ise köşeli ayraç [ ] içinde ve (GP) rumuzuyla verilmiştir. Bu durumlarda Atalay’ın dipnotunun

bittiği yere (BA) rumuzu konulmuştur. Metinde geçen âyet ve hadislerin anlamları dipnotlarda verilmiştir.

Kitabın orjinal sayfa numaraları metin içinde muhâfaza edilmiş olup köşeli ayraç [ ] içinde gösterilmiştir.

Metnin sonuna tarafımızdan "Şiir Dizini" konmuş, böylece şiirlerin rahatça bulunması sağlanmıştır. Yine çalışmanın sonuna tarafımızdan "Genel Dizin" eklenmiştir.

Uzun süre önce başladığımız; fakat başka meşguliyetler sebebiyle bir türlü bitiremediğimiz bu çalışmanın son hâline gelmesinde dost ve hocalarımızın büyük yardımları oldu. Öncelikle arkadaşımız Dr. Ramazan Ekinci'nin metnin baştan sona kontrol edilmesinde, imlânın son hâline gelmesindeki unutamayacağımız emeğine teşekkür ederiz. Doç. Dr. Fatih Usluer ise metindeki Farsça alıntıları tercüme edip asıllarından kontrol etmek sûretiyle düzeltmelerde bulundular. Kendilerine ve bu güzel insanla tanışmamıza vesile olan Kerem Oğuz ve Dr. Betül Bülbül Oğuz'a şükranlarımızı sunuyoruz. Eserin bir bölümünü bilgisayara geçen Bahattin Şimşek'e, konuyla ilgili görüşlerinden yararlandığımız Prof. Dr. Mustafa Yıldırım, Dr. Nejdet Bilgi, Dr. İlker Külbilge, M. Veysî Dörtbudak ve Dr. Ahmed Hesamipour Khelejani'ye; bazı kaynakların temininde yardımcı olan kadîm dostumuz Durmuş Beyazıt'a ve sayın Prof. Dr. Fazıl Gökçek'e, *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinin aslını görmemize müsaade eden Millî Kütüphâne şube müdürü Hasan Aksoy ve yardımlarını esirgemeyen memur Murat Uçkun'a müteşekkiriz.

Bütün bu yardımlara rağmen, çalışmamızdaki tüm eksik ve kusurlar bu satırların yazarına aittir.

Manisa / 26.02.2015

Giriş

I. Besim Atalay

A. HAYATI

Besim Atalay 1882-1883[1] yılında Uşak'ta doğmuş olup babasının adı Demirci İnce Mehmed Çavuş[2], annesinin adı ise İlmiye'dir.[3] Annesi, Uşak ile Aydın ovaları arasında konar-göçer olarak yaşayan ve II. Mahmud zamanında Uşak'ta oturmaya mecbur edilen Kacar oymağı beyi olan Hacı Veli Bey'in torunudur.[4] Atalay'ın dedesinin ismi ise Ekmekçi Mustafa'dır.[5] Atalay, on yaşında yetim kalmış; annesi de Kadir Ağa isminde biriyle tekrar evlenmiştir.[6] Yunanlılar Uşak'tan çekilirken evlerini ateşe vermişler, annesi ve kızkardeşini öldürmüşlerdir.[7]

---

1 Atalay 1961: 129 (Ayrıca bu otobiyografi çok değerli dipnotlarla zenginleştirilerek yeniden yayınlanmıştır. Bkz. Güldöşüren 2008: 18-22); Atalay, 1298 tarihini vermiştir. Bu tarihin hicrî mi rûmî mi olduğu belirsizdir. Ergun [ty.]: 823; Yazar 1940: 13 ve onları takip eden (Komisyon 1963: 7; Ülkütaşır 1965: 194; Timurtaş 1965: 2; Dilaçar 1965: 209; Özel 1983: 11; Yüce 1991: 43; Birinci 2008: 52) rûmî olarak kabul edip 1882 (aslında 1882-1883 olmalıdır) tarihini verirken; Orkun, bu tarihi hicrî olarak alıp doğum tarihini 1880 (aslında 1880-1881) olarak kaydeder (1977: 93). Ancak yine aynı otobiyografinin devamında Atalay, İzmir'e "Eylül 1321"de geldiğini, Ramazan ayında Hisar camiinde vaaz verdiğini yazmaktadır (1961: 131). Bilindiği gibi "Eylül" rûmî takvimde kullanılmaktadır. Rûmî tarihte Eylül 1321, hicrî takvimde Recep ve Şaban aylarına denk gelmektedir (Unat 1994: 135). Bilindiği gibi Şaban ayından sonra Ramazan ayı gelir ki bu da Atalay'ın anlatımına uymaktadır. Bu durumda Atalay'ın otobiyografisinde verdiği tarihleri rûmî saymak makûldür.

2 Atalay 1961: 129.

3 Ergun [ty.]: 823; Yazar 1940: 13; Timurtaş 1965: 2; Birinci 2012: 52; annesinin adı, Komisyon 1963: 7 ve Özel 1983: 11'de Halime; Baltacıoğlu 2008 [1943]: 20'de ise Âlime olarak verilmektedir.

4 Atalay 1961: 129.

5 Ergun [ty.]: 823; Orkun 1977: 93.

6 Ergun [ty.]: 823.

7 Ergun [ty.]: 823; kız kardeşinin cesedinin fotoğrafı için bkz. Semerci 2007: 132.

İptidaî okulu ve Rüşdiye'yi Uşak'ta okumuş, akabinde Boduroğlu Medresesine girmiştir.[8] Burada dokuz yıl tahsil görmüştür.[9] Uşak'ta haksız yere medrese icâzetini alamamıştır.[10] Uşak'ta medrese çevreleriyle anlaşamayan Atalay[11], sonunda bir Ramazan ayında oruç yediği için başının derde gireceği endişesiyle İzmir'e gelmiş[12], buradan da İstanbul'a geçmiştir.[13] İstanbul'a gidişi Kasım 1905'te olmalıdır. İstanbul'da medreselerde boş oda bulamamış, bunun üzerine Sultan Ahmed Medresesi müderrisi Raif Efendi'ye Arapça bir kaside yazmıştır. Bir medrese öğrencisinin bu başarısı Fetvahâne tarafından takdir edilmiş ve usûle aykırı olarak kendisine bir oda verilmiştir.[14] Daha sonra Çarşambalı Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin "Usûl-i Fıkıh" dersine devam etmiş, Mekteb-i Kudât sınavına girmiş, ilkinde başarılı olmuş ise de ikincisinde muvaffak olamamış[15], bunun üzerine Dârü'l-muallimîn imtihanlarına girerek başarılı olmuştur.[16] Dârü'l-muallimîn'in ilk yılında (R. 1323/ M. 1907-1908)[17]

---

8 Atalay 1961: 129; İptidaî mektebini 1892'de (Timurtaş 1965: 2), Rüşdiye'yi ise 1313 (1895-1896)'da bitirmiştir (Güldöşüren 2008: 21, dn. 5); Birinci 2012: 61, dn. 3'te medresenin isminin "Bodurzâde" olarak geçtiğini belirtmektedir.

9 Güldöşüren 2008: 21, dn. 10; Atalay 1961: 130'da on yıl, diğer kaynaklarda ise on bir yıl medrese eğitimi gördüğü kayıtlıdır. Bkz. Komisyon 1963: 7; Etingü 1965: 20; Yüce 1991: 43.

10 Atalay 1961: 130.

11 Atalay 1961: 130-131; Baltacıoğlu 2008: 20.

12 Baltacıoğlu 2008: 20; Atalay (1961: 131), geliş tarihini Eylül 1321 (Eylül 1905) olarak vermektedir.

13 Atalay 1961: 131; Atalay'ın Uşak'tan ayrılma sebebine ilişkin üç rivayet mevcuttur. İlki yukarıda yazdığımız, Baltacıoğlu'nun naklidir. Diğeri ise üvey babasının onu akrabasından bir kızla evlendirme isteğine karşı çıkmasıdır (Ergun [ty.]: 823; Timurtaş 1965: 2). Sonuncusu ise ailevî sebeplerden ötürüdür (Ülkütaşır 1965: 194). Ancak Ülkütaşır, bu ailevî sebebi açıklamamaktadır, bunun Ergun'un kaydettiği olay olduğunu düşünmek mümkündür.

14 Atalay 1961: 131-132; Ergun [ty.]: 823; Yazar 1940: 13.

15 Atalay 1961: 133; Ergun [ty.]: 824'de Medrese-i Nüvvâb yazmasının sebebi, kurumun adının 1908'den önce bu isimle anılmasıdır (Çakılcı 2013: 94).

16 Atalay 1961: 133; Ergun [ty.]: 823.

17 Birinci (2008: 54); icazet alma tarihini 1343 (1927) olarak veren Atalay (1961: 133)'da tashih hatası vardır. İcazet tarihini Ülkütaşır (1965: 194), 1909; Komisyon (1963: 7) ise 1324 (1909) olarak vermektedir. Dilaçar ise (1965: 209) 1905'te İstanbul'a geldiğini ve dört sene sonra icazet aldığını yazar. Bu tarihlerden Birinci'nin, sebep göstermeden, verdiği 1323 (1907-1908) yılı en makûl tarihtir. Çünkü Atalay'ın Türk Dil Kurumu'na kendisinin yazıp verdiği bir belgede, İstanbul'a geldikten iki yıl sonra icazet aldığı kayıtlıdır (Özel 1983: 11). İstanbul'a 1905'te geldiğine göre, icazet tarihi 1907 olmalıdır. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Güldöşüren 2008: 21, dn. 22.

Şehzade Camii'nde törenle medrese icâzetini almıştır.[18] Mustafa Satı Bey'in müdürlüğü zamanında Dârü'l-muallimîn'den 1910 yılında mezun olmuştur.[19]

İlk olarak atandığı görev, Konya Darü'l-muallimîn Rüşdiye kısmında Fenni Terbiye muallimliğiydi (14 Ekim 1910-13 Eylül 1911). Çalışkanlığıyla dikkati çekmesi üzerine Trabzon Darü'l-muallimîn müdürlüğü kendisine verildi (5 Aralık 1911-22 Eylül 1913). Ankara Darü'l-muallimîn müdürlüğüne atandıysa da (5 Ekim-13 Ekim 1913) Satı Bey'in davetiyle buradan hemen İstanbul'a Darü'ş-şafaka'ya akaid-i diniye muallimi olarak görevlendirilmiştir (14 Ekim 1913-2 Nisan 1914). Hem akaid derslerinin nasıl okutulacağı hususunda bazı Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye üyelerinden itiraz gelmesi hem de Mustafa Satı Bey'le Osmanlıcılık-Türkçülük konularında anlaşamamaları gibi sebeplerle, Atalay bu görevden istifa etmiştir. Akabinde Konya Darü'l-muallimîn müdürlüğü (8 Nisan 1914-22 Şubat 1915) ve el işleri muallimliği (14 Mart-22 Eylül 1915) görevlerine atandı. Bundan sonra Maraş Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1915-13 Eylül 1916), İçel Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1916-24 Eylül 1917), Niğde Maarif Müdürlüğü (3 Ekim 1917-23 Nisan 1919) vazifelerinde bulunmuştur.[20] Son vazifesindeyken yerli Rumların şikâyeti üzerine, Maarif Vekili Ali Kemal tarafından görevinden alınmıştır. İstanbul'a gittiğinde konuyla ilgili olarak Rıza Tevfik'le görüştüyse de etkisi olmamış, kendisinin İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne girmesi tekliflerini reddederek, Uşak'a dönüp halı ticaretiyle uğraşmaya başlamıştır.[21] Gelenbevî Said Bey'in Maarif nazırı olmasıyla tekrar İçel Maarif Müdürü (30 Ağustos 1919-10 Mart 1920) oldu.[22] Uzun süren milletvekilliği sırasında da 12 Haziran 1920'de[23] Maarif Vekaleti Hars Müdürlüğü ve bu vazifeye ek olarak Orta Tedrisat Müdür Vekilliği de yapmış, TBMM'den milletvekilliği ile memuriyetin bir arada yürütülemeyeceğine dair kanun çıkınca, bu görevini bırakmıştır.[24] Ankara Polis Enstitüsü Farsça lisan muallimliği (28.10.1938-14.09.1939)[25] ve Ankara Üniversitesi DTCF Farsça profesörlüğü (1937-1942)[26] görevlerinde bulunmuştur.

---

18 Atalay 1961: 133.

19 Timurtaş 1965: 2; Birinci 2008: 54; Yüce (1994: 43) 1908; Dilaçar (1965: 209), 1912 tarihini vermektedir.

20 Birinci 2008: 54-55.

21 Atalay 1961: 133.

22 Birinci 2008: 55.

23 Güldöşüren 2008: 21, dn. 32.

24 Sarısaman 1990: 183.

25 Birinci 2008: 55.

26 Sarısaman 1990: 185; Özel (1982: 13), 1937-1941 yıllarını vermektedir.

İçel Maarif müdürüyken Silifke'de "Müdâfa'a-i Hukuk Cemiyeti"ni kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştır. Ardından Uşak'a giderek orada millî mücadeleye dair faaliyetlere girişmiştir.[27] Akabinde 24 Nisan 1920 tarihinde, bir gün önce Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi'ne Kütahya mebusu olarak girmiş[28] ve 2., 3., 4. devrede Aksaray, 5., 6., 7. devrelerde ise yine Kütahya milletvekili olarak görev yapmıştır. 31 Ocak 1936 tarihinde 25 sene 7 ay 1 gün hizmetle emekliye ayrılmıştır.[29]

1928 ile 1930 yılları arasında İlk Dil Encümeni'nde[30], 1931 ile 1949 arasında ise Türk Dil Kurumu'nda çalışmış, daha sonra kendi isteğiyle görevini bırakıp çalışmalarını evinde sürdürmüştür.[31] Türk Dil Kurumu'ndaki görevinden ayrıldıktan sonra, kurumun bazı tasarrufları aleyhinde olmuş, hatta bu sebeple kurumun üyeliğinden ihracı için haysiyet divanına verilmiştir.[32]

1947 yılında Uşak'tan Hatice Hoca isimli bir hanımla evlenmiş ise de bu evlilik sadece birkaç ay sürmüştür.[33] Şeker, kalp, hâd romatizma hastası olan ve sindirim sistemi iyi çalışmayan; hatta evinin merdivenlerini çıkarken büyük acı çeken[34] Besim Atalay, vâris bırakmadan[35], 83 yaşındayken 7 Kasım 1965'de Ankara'daki evinde vefat etmiştir.[36] Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi derecede bilmekteydi.[37]

Besim Atalay, daha sağlığında tarihî kıymeti olan eserlerden oluşan koleksiyonunu, noter huzurunda Ankara Etnografya Müzesi'ne bağışlamıştır. 1883 parçadan oluşan bu koleksiyonun tamamı, yer darlığından teşhir edilememektedir. Onun bağışladığı eserler için "Besim Atalay Salonu" adıyla bir salon açılmıştır.[38] Bu bağış dolasıyla Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Besim Atalay Armağanı 1962* adıyla bir risale bastırmıştır. Burada hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, bağışlarının on üç kategoride kısaca tanıtımı yapılmakta ve bu malzemeden

---

27 Atalay 1961: 133-134.

28 Birinci dönem milletvekilliği sırasındaki faaliyetleri için bkz. Sarısaman 1990: 1-176; daha genel bir değerlendirme için ise Birinci 2008: 55-56.

29 Birinci 2008: 55.

30 Sarısaman 1990: 184.

31 Atalay 1960: 14; Dilaçar (1965: 209)'da 1932-1951 olarak verilmektedir.

32 Atalay 1960: 12; savunma metni için bkz. Atalay 1960: 13-27.

33 Sarısaman 1990: 185.

34 Etingü 1965: 20.

35 Birinci 2012: 52.

36 Ülkütaşır 1965: 195; Özel 1983: 12.

37 Sarısaman 1990: 185; Birinci 2008: 54.

38 Sarısaman 1990: 186.

on üç tanesinin fotoğrafı verilmektedir. Onun eski eser toplama hususundaki hassasiyetinin yanlış anlaşıldığını, kendisiyle birlikte Bakü'ye giden Rıza Nur'un onun "emtia-i ticariye" satın aldığını ifade eden satırlarından farketmek mümkündür.[39]

Besim Atalay, vefatının ardından verilmek üzere kütüphanesini Millî Kütüphane'ye vasiyet etmiştir. İçerisinde Arapça ve Farsça eserlerin de bulunduğu 3946 adet kitap ve 1375 adet süreli yayın bu kütüphaneye teslim edilmiştir. Bu kütüphanenin Yazmalar Şubesi Demirbaş Defteri'ne göre; Besim Atalay bağışı olan yazmaların, 273 cilt halinde ve 570 adet olduğu tespit edilmiştir.[40]

[39] Birinci 2008: 60, dn. 27.

[40] Sarısaman 1990: 186-187.

B. ESERLERİ

On yedi yaşında *Ahenk* gazetesinde basılan bir şiiriyle[41] yazı hayatına atılan Atalay'ın ilk risalesi 1329 [1913] yılında yayınlanmıştır.[42] 1920'li yıllarda başladığı dil ve halkbilimi derleme çalışmaları onun bu sahalarda değerli eserler vermesine yol açmıştır.[43] Elli yıldan fazla bir yazı hayatı olmuş, hatta vefatının ardından dahi dört kitabı basılmıştır. Bu derece velûd bir yazı hayatı çok az kimseye nasip olmuştur. Atalay'ın eserlerinin hâlâ tam bir listesi hazırlanamamıştır. Tespit edilebilen kitap halindeki çalışmaları şunlardır:[44]

1. *Bir Türk Kızının Vatan Duygusu*, Trabzon: İkbal Matbaası, 1329 [1911], 8+1 s.
2. *Haritalı Yeni Coğrafya-yı Osmanî*, Trabzon: 1330 [1911-1912], 32 s.
3. *Yeni Coğrafya -İbtidaî Mekteblerin 2. Senesine Mahsus-*, Trabzon: Kitabhane-i Hamdi, 1330 [1911-1912], 32 s.
4. *Yeni Coğrafya -İbtidaî Mekteblerin 3. Senesine Mahsus-*, Trabzon: Kitabhane-i Hamdi, 1330 [1911-1912], 32 s.
5. *Müslümanlara Öğüd*, Trabzon: İkbal Matbaası, 1330 [1911-1912], 184+8 s.

Bu ilk beş kitap, Ahmed Besim imzasıyla çıkmıştır. Bundan sonraki tüm kitapları ve yazıları Besim Atalay imzasıyla çıkacaktır.

6. *Tan Destanı*, Karahisar: İkaz Matbaası, 1336 [1920], 7 s.
7. *Sakarya Destanı*, Ankara: 1337 [1921], 8 s.
8. *Armağan*, Ankara: 1339 [1923], 39+1 s.
9. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1339 [1923], 171 s.

---

41 Baltacıoğlu 2008 [1943]: 20.

42 Birinci 2012: 58.

43 Özel, 1983: 100-102.

44 Eserlerin tespitinde (Sarısaman 1990: 190-218) ve (Birinci 2008: 58-59) esas alınmıştır.

10. *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1339 [1923], 112+1 s. İkinci baskı: 1935. *Türk Adları* adıyla üçüncü baskı: Ankara, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1936, 84 s.
11. *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340 [1924], 122+1 s.
12. *Baş Belâları -Üç Perde Manzum-*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1926, 38 s.
13. *Âşık Kerem*, İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1930, 173 s.
13. *Cönk -1. Defter Manzum Hikâyeler-*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, 41 s.
14. *Türk Dili Kuralları*, Ankara: Köy Hocası Matbaası, 1931, 110 s.
15. *Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Destan*, Ankara: 1931, 1 s.
16. *Onuncu Yıl Destanı*, Ankara: 1933, 8 s.
17. *15'inci Yıl Destanı*, Ankara: Ulus Basımevi, 1938, 15 s.
18. *Suna ile Çoban Hikâyesi*, Ankara: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939, 69+2 s.
19. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1939, 530 s.
20. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1940, 366 s.
21. *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız*, İstanbul: Alâeddin Kral Basımevi, 1940, 57 s.
22. *Türkçemizde Men-Man*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1940, 55 s.
23. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941, 452 s.
24. *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941, 638+8 s.
25. *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1942, 382 s.
26. *Divanü Lûgat-it-Türk İndeksi –Dördüncü Türk Dil Kurultayı İçin Ayrıbasım-*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1942, 57 s.
27. *Tanrı Kitabından Namaz Türeleri*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi Yayınları, 1942, 15+1 s.
28. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1943, 885 s.
30. *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945, XXXII+300 s.
31. *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946, 4+155 s.

32. *Müyessiret-ül-Ulûm –Tıpkıbasım, Çeviriyazılı Metin ve Dizin-*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946, XX+247+182 s.
33. *Eş-Şüzûr-Üz-Zehebiyye Vel Kıtaü'l Ahmediyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1949, 70 s.
34. *Seng-lâh, Lûgat-ı Nevaî –Tıpkıbasım-*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1950, X+171 s.
35. *İsraf*, Ankara: Çankaya Matbaası, 1950, 16 s.
36. *Arapça ile Türkçe'nin Karşılaştırılması*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1954, 64 s.
37. *Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1960, 28 s.
38. *Türk Dili ile İbadet*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961, 135 s.
39. *Hayvan Hikâyeleri ya da Hayvanlardan Öğütler*, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1962, 172 s.
40. *Kur'an Tercümesi (Tanrı Kitabı)*, Ankara: Doğan Kardeş Matbaacılık Anonim Şirketi, 1962, 756+7 s. İkinci baskı: 1965.
41. *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1967, XVI+152 s.
42. *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967, 8+87 s.
43. *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1968, 208 s.
44. *Abuşka Lûgatı ve Çağatay Sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A,Ş., 1970, IV+452 s.

Yukarıdaki kitapların dışında *Ahenk* (İzmir), *Köylü Gazetesi, Ocak* (Konya), *İslâm, Türk Yurdu, Hâkimiyet-i Milliye, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Tasvir-i Efkâr, Ulus, Çağlayan* (Balıkesir), *Kopuz, Çınaraltı, Bozkurt, Orhun, Tan, Yeni Sabah, Dünya, Tasvir, İnkılapçı Gençlik, Türk Dili, Türk Dili-Belleten, Son Posta, Dinimizde Reform Kemalizm, Türk Düşüncesi, Kızılelma, A Dergisi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Hayat Mecmuası, Dün ve Bugün, Yakın Tarihimiz* gibi gazete ve dergilerde çeşitli makale ve şiirleri yayınlanmıştır.